

Het Steinmetzarchief: geboren uit een hausse aan veldonderzoek

MARTIJN DE GROOT

Vijfenvestig jaar geleden werd binnen de alfa- en gammawetenschappen het eerste data-archief in Nederland opgericht. Sindsdien is er veel veranderd, maar ook veel hetzelfde gebleven, blijkt uit een terugblik.

'Als hun onderzoek was afgesloten dachten onderzoekers: dat is klaar en nu gaan we aan ons volgende project beginnen. Dan voelden ze geen aandrang om hun data nog eens uitvoerig te gaan documenteren om te worden gearchiveerd.' Wie deze woorden hoort zou ze gemakkelijk kunnen toeschrijven aan een medewerker van DANS, Data Archiving and Networked Services, dat tegenwoordig is belast met het duurzaam toegankelijk maken van onderzoekgegevens. Mis. Aan het woord is Harm 't Hart, emeritus hoogleraar Methoden en Technieken aan de Universiteit Utrecht, en hij beschrijft de weerstand die hij in de jaren zestig moest overwinnen om datasets van onderzoekers los te krijgen. 't Hart was namelijk in die tijd coördinator van de *Steinmetz Stichting voor het Opslaan en Toegankelijk maken van Bestaand Materiaal van Sociaal Onderzoek*. Die stichting, de voorloper van het latere Steinmetzarchief, was op 27 november 1964 opgericht vanuit de zogenaamde zevende faculteit van de Universiteit van Amsterdam om te voorkomen dat waardevolle onderzoekgegevens verloren zouden gaan.

Gebouwd op surveys

De jaren vijftig en begin zestig hadden een enorme opbloei laten zien van wetenschappen die zich voor een groot deel baseerden op surveys: sociologie, politicologie, psychologie. De na-oorlogse eensgezindheid om het fascisme voorgoed buiten de deur te houden en de invloed van de Verenigde Staten, waar de kwantitatief georiënteerde gammawetenschappen sterk in opkomst waren, gaven die ontwikkeling de wind in de zeilen. De sociologie van de jaren vijftig en zestig was bijna gebouwd op surveys, maar ook de politicologie en belangrijke stromingen in de psychologie maakten er gretig gebruik van, bijvoorbeeld voor het ontwikkelen van allerlei schalen om houdingen en talenten in beeld te brengen. In het kielzog van die ontwikkeling gingen er stemmen op om ervoor te zorgen dat al die gegevens niet alleen door de eerste onderzoeker gebruikt zouden kunnen worden, maar ook door degenen die na hem of haar kwamen. Na de Verenigde Staten waren in Europa Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Denemarken al een eind op weg toen in Nederland de eerste stappen werden gezet.

Archief voor gehele wereld

Initiatiefnemers waren prof. H.M. Jolles vanuit de Sociaal-Wetenschappelijke Raad en drs. M. Brouwer van het aan de UvA verbonden Seminarium voor Massapsychologie, Propaganda en Openbare Mening. Laatstgenoemde was ook degene die de toen pas afgestudeerde Harm 't Hart vroeg om bij de nieuwe stichting te komen werken. 'Die internationale ontwikkeling was een belangrijke drijfveer voor Brouwer en Jolles om ook in Nederland naar een archief te streven', zegt 't Hart nu. Vanuit Amerika werd dat ook bepleit. Volgens een notitie van beide mannen uit 1964 streefde bijvoorbeeld het Roper Public Opinion Research Centre, genoemd naar opinieonderzoeksbureau Elmo Roper, ernaar 'om het centrale archief te worden voor surveyonderzoek over de gehele wereld' en overwoog het 'de oprichting van een aantal regionale centra in bijvoorbeeld West-Europa, Oost-Azië en Zuid-Amerika'. Behalve die internationale druk vormde ook de behoefte om studenten aan proefmateriaal te helpen een belangrijk motief. Die moesten immers ook worden getraind in het gebruik van de moderne kwantitatieve methoden.

Met commercieel onderzoek

Opvallend aan de nieuwe initiatieven, zowel in Nederland als in het buitenland, was dat er werd samengewerkt tussen universitair en commercieel onderzoek. 'Dat was in die tijd ook wel een soort ideaal,' herinnert 't Hart zich, 'Het Roper Instituut, dat nog steeds bestaat en nu is verbonden aan de Universiteit van Connecticut, was toen volledig commercieel net als opinieonderzoeker Gallup, die zijn materiaal ook ter beschikking stelde.' In Nederland hield dat streven niet lang stand. Opinieonderzoekers als het NIPO, de Nederlandse Stichting voor Statistiek en Intomart hadden wel belangstelling, maar verbonden zich toch niet aan de op te richten stichting. 'Ze waren ook bang dat hun opdrachtgevers bezwaar zouden maken,' aldus 't Hart. Anderen zouden immers kunnen meeprofiteren van de investeringen die zij hadden gedaan.

Tel- en sorteermachines

Hoewel de overeenkomsten met de huidige tijd zich hier en daar opdringen, is er ook een groot verschil tussen de situatie in de jaren zestig en die van nu. Op het moment van de

oprichting van de Steinmetz Stichting speelde de computer namelijk geen rol van betekenis. 'Het enige wat vastlag dat waren de enquêtes,' herinnert 't Hart zich. 'Die werden omgezet in codeformulieren. In het marktonderzoek en het universitaire onderzoek werden daarvan ponskaarten gemaakt. We hadden de beschikking over tel- en sorteermachines, die die kaarten konden tellen. Dan had je bijvoorbeeld een enquête met tweeduizend respondenten. Dat waren tweeduizend ponskaarten. Die kon je dan op geslacht sorteren en dan had je twee stapeltjes.' In dat proces, dat kon oplopen tot twaalf kaartenbakjes, konden de afgenomen enquêtes steeds opnieuw gesorteerd en geteld worden – iedere keer voor nieuwe variabelen of voor een ander onderzoek. Opmerkelijk is dat de pleidooien voor een goedwerkend archief, waarin tegenwoordig de computer en het internet een belangrijke rol spelen, vijftien jaar geleden zonder die twee revolutionaire hulpmiddelen eigenlijk op dezelfde argumenten berustten als nu.

Leuren

Maar de ontwikkeling ging in de tweede helft van de jaren zestig heel snel. Drie jaar na de oprichting van de stichting bezocht 't Hart bijvoorbeeld een conferentie in Los Angeles die gewijd was aan 'het op moderne wijze gebruiken van computers bij de analyse van complexe verzamelingen van gegevens van sociaal-wetenschappelijk onderzoek'. In zijn verslag over die conferentie noemde hij een ontwikkeling waarvan ook nu nog veel wordt verwacht: 'Het kwantitatieve sociaal-wetenschappelijk onderzoek gaat duidelijk in de richting van geïntegreerd gebruik van bestaand materiaal en van nieuw verzamelde gegevens in plaats van het gebruik van één bron dan wel van meerdere bronnen zonder dat integratie tot stand komt'. Dat is mogelijk geworden door het ontstaan van archieven, voegt hij eraan toe, 'en door de ontwikkeling van de computertechniek'. Toch was het geloof in de vooruitgang misschien groter dan door de realiteit werd gerechtvaardigd. Er is in die eerste jaren veel energie gestoken in het werven van gegevens, weet 't Hart: 'Het was een beetje leuren. Ik ben bij al die instituten langs geweest. Universiteiten, particuliere instellingen, overheidsinstellingen. Men vond de voordelen wel belangrijk als ik het zei, maar het viel toch niet mee om actieve medewerking te krijgen.'

Ook rond het gebruik van de opgeslagen gegevens ontstonden bepaald geen opstoppingen. Beducht om andermans fouten mogelijk te reproduceren speelde daarbij een belangrijke rol. Een schrijf- of codeerfout van de oorspronkelijke onderzoeker of diens medewerkers zou bij hergebruik onbewust gepliceerd kunnen worden. 't Hart: 'De grote rol van de computer en van internet hebben wel enorme vooruitgang gebracht. Destijds werden de data wel gebruikt maar alleen door een paar mensen, terwijl wij toch het

De oprichters van het latere archief gaven hun schepping in 1964 met opzet de naam Steinmetz Stichting. Het gaat hier niet in de eerste plaats om oorspronkelijke documenten maar om afgeleid materiaal zoals ponskaarten, codeboeken en interviewprotocollen, redeneerden ze. Daarom vermeden ze de naam 'archief' in naam en doelstelling.

idee hadden dat daar veel meer onderzoekers van zouden kunnen profiteren'. Die paar mensen werkten vooral bij de Universiteit van Amsterdam en dat leidde weer tot het beeld bij anderen, dat de Steinmetz Stichting eigenlijk in de eerste plaats een zaak voor die universiteit was.

Complete Volkstelling

Mede om die reden werd de stichting in 1971 ondergebracht bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Bij die gelegenheid werd de naam veranderd in Steinmetzarchief. 't Hart bleef er werk voor verrichten en had op dat moment een tweehonderdtal datasets bij zich. Vijf jaar later, in 1976, waren dat er 650 geworden, waaronder driehonderd NIPO-wekenquêtes, psychologisch testmateriaal, gemeentelijke statistische gegevens en – de trots van Harm 't Hart destijds – de complete Volkstelling van 1960. Het archief had zich volgens een artikel van zijn medewerker C.P. Middendorp verzekerd van uitstekende computerfaciliteiten: 'Het beschikt over een terminal-aansluiting op de CDC-Cyber 73-28 computer van het Academisch rekencentrum Amsterdam. De terminal bestaat uit een Data-point 220 mini-computer en een Tally line-printer. Ponswerk wordt uitbesteed aan het Mathematisch centrum en aan het bureau Gamma-Routine'.

HERBERT WIGGERMAN

Harm 't Hart, met op de achtergrond in de steigers het pand Herengracht 457 waar hij lange tijd zijn werk deed als coördinator van de Steinmetz Stichting: 'De behoefte om studenten aan proefmateriaal te helpen was een belangrijke drijfveer achter de oprichting'.